

Zásluhy polenského rodáka Jana Františka Josefa Rivoly o rozšíření českého slovníku

V Á C L A V N Ě M E C

Barokní doba se neprávem pokládala za dobu temna. Nejvzácnější poklady stavitelského umění, ale i hudby jsou právě z této doby. Slabinou této epochy je české písemnictví, které kromě zpěvníků, zbožných písní a nebesklíčů vytvořilo poměrně málo beletrie. Přesto lidová řeč žila, byla pěstována z kazatelen a udržela se ve zmíněných zpěvnících a modlitebních knihách.

Jazyk se ovšem, bez ohledu na situaci, vyvíjel nepřetržitě. Když vezmeme práce bývalého polenského kaplana Antonína Kolárského (1794 - 1867),¹ můžeme přímo na něm demonstrovat vývoj češtiny. Jeho příspěvky v Hyllosu ve dvacátých letech a jeho pozdější záznamy ve velkolosenické farní kronice jsou dokladem tohoto vývoje.

Snad od dob Komenského se projevuje snaha rozšířit český slovník. Náš krajan Jan Fr. Beckovský, narozený v Německém Brodě roku 1658, se zabýval dějepisem. Opíral se o Slavatu a o Pešinu z Čechorodu, cestoval, zkoumal prameny a koncem 17. století vydal první díl své práce Poselkyně starých příběhů českých. Druhý díl, ve kterém zachycuje děje třicetileté války, vyšel až péčí Rezkovou v letech 1870 - 1880. Soubor slov, která používal, zejména ve vydání Hájkovy kroniky, sotva překračuje rozmanitost slov známých ve veleslavínské češtině.

Četní vzdělanci 17. a 18. století mluvili německy, někteří převážně německy. Bylo nemálo těch, kteří ač české krve, mluvili výhradně německy. Josef Dobrovský, ačkoliv se zabýval jazykovědou, psal převážně německy, pak latinsky a zcela sporadicky česky.

Tato situace vedla některé novátory k tomu, že se snažili nejen vymýšlet české ekvivalenty, ale zasahovat i do skladby jazyka a jazyk prapodivně přetvářet. Prosadit jazyk, kterým zatím nikdo nemluvil. Tak dr. Václav Rosa vydal v roce 1672 "Čechořečnost", gramatiku české řeči, ve které sice správně pojednává o videch českého slovesa, ale dává nesprávné příklady a tvoří neobratně nová slova. Učitel češtiny dětí Marie Terezie Jan Václav Pohl češtinu komolil svou mluvnicí. Josef Dobrovský asi trochu přehání, když praví, že Pohlovy nesprávné jazykové nauky vyvolaly selskou bouři. Josef II., prý poučen Pohlovou češtinou, odkázal sedláky žádající svá práva, slovy: "Jděte na pány!" Ti pak skutečně na pány vyrazili. Tvrzení Dobrovského je sotva pravdivé, už proto, že Josef II.

i když se česky učil, nikdy češtiny neužíval. Ovšem Pohlova oprava českého jazyka je hrozná, jak vyplývá z jednoho úvodu (rok 1786): "Pravopisnost řeči české, ředně založená, též důkazmi obviněná, k užitečné potřebě c. k. urozeninské věstny a veškerého obecli vydaná . . ." Této češtině tehdy sotva kdo rozuměl. A takovouto češtinou by se ani císař, kdyby ji ovšem byl ovládal, s lidmi nedomluvil.²

A přece se na našem venkově v polovině 18. století četly knížky (z nichž některé jsou dosud zastrčené v knihovnách) psané jadrnou češtinou, jíž mluvil lid, které oplývaly vroucím vlasteneckým duchem, jako kniha Jana Klimenta Tybaly, vyšlá v Hradci Králové pod názvem "Země dobrá, to jest země česká".³ Spis se snaží podnítit hrdost utlačených českých dušiček postřehy z minulosti i přítomnosti země. Za zaznamenání stojí jeden citát: "Z přičiny té negni od cyzých Náródůw nadarmo mluweno, že pastýř v Čechách hodj časem kamenem na howado, který dražší gest, nežli howado." Autor se stal mimoděk prorokem. Nepřipomíná to kameny jaderné rudy, kterou jsme horečně těžili po druhé světové válce a bez ohledu za kolik, jsme ji vyváželi? Na světových trzích měla astronomickou cenu!

K desítkám vynikajících mužů, kteří cítili, že je nejen třeba češtinu udržet, ale je nutno rozšířit její slovník a oprostít ho od vlivů němčiny, patří i polenský rodák, křižovník s červenou hvězdou, Jan František Josef Rivola (v literatuře častěji Ryvola).⁴ Těžce nesl kritiku češtiny z úst spisovatelů, kteří nebyli schopni přesně vyjádřit myšlenku a byli nuceni si vypůjčovat cizí slova, zejména od našich sousedů. Příčinu viděl v tom, že vzdělanější vrstvy obyvatel byly v denním styku s německým obyvatelstvem.

* * *

Narodil se brzy po skončení třicetileté války 12. ledna 1649, jako syn měšťana a mydláře v Polné. Dvaadvacetiletý vstoupil 5. dubna 1671 do řádu křižovníků a stal se knězem. V 31 letech již působil jako farář a od roku 1684 do roku 1699 byl děkanem v Červené Řečici. Prostředí, ve kterém žil, bylo české, ovšem rodiště bylo v těsném sousedství s německým jazykovým ostrovem. To mělo vliv na slovník místního obyvatelstva. K vyjádření myšlenek se užívala některá, obvykle deformovaná, německá slova.

Rivola, jak praví v úvodu, pro své červenořečické farníky napsal "Knjžku o Spowědi a Přigjmánj Welebné Swátosti Oltářnj". Nese datum 14. února 1692. Spisek je psán ryzí češtinou, bez cizích příměsí. Jde o zpracovaný výtah z katechismu, založený na otázkách a odpovědích. Několik ukázek:

Otázka: Ge-li spowědnjk powinen spowídajícího se wyptáwati?

Odpověď: Nenj. Gedině kdyby spowídagjcj byl welmi sprostý (je míněno prostý) a nebo hlaupý.

Otázka: Kterak hřeší spowědnjk, který ze spowědi něco prozradj?

Odpověď: Hřešj smrtedlně. K tomu může y na hrdle trestán býti.

Namátkou další uvedené hříchy: Babské žehnánj a nebo prokljnánj. Stráwení času neužitečnou rozpráwkou a neužitečnými věcmi. Wěřenj snům.

Rivola vycházel ze zkušeností z rodiště a jazykových poznatků získaných v Červené Řečici. Řečice je vzdušnou čarou vzdálená od Polné pouhých 40 km. Jde prakticky o stejný kraj. Slowář Český napsal již jako probošt v Mariánském Chlumu. Pak působil v Mostě jako řádový generální vikář s právem užívat mitry a berly. Zemřel 85letý 22. července 1734 v Hrádku u Znojma, jako infulovaný probošt a zemský prelát.

* * *

Horování pro mateřský jazyk Rivolovi v kariéře nevadilo. Cítil naléhavost rozšíření slovníku a sám v knížce Slowář Český⁵ (1716), jímán úzkostí o osud češtiny, navrhuje náhradu některých dosud užívaných slov slovy jinými, která sám vymyslel. Uvádí, že je

to nejen "pro čest našich milých předkův, ale také pro vzácnost našeho slovanského jazyka". Doporučuje čtenáři, aby měl jeho slovník stále při ruce a často si opakoval slova, která mu navrhuje v náhradu za slova dosud užívaná. Některá slova se ovšem neujala, jako

- špitál - bidlo nuzných, chudárna
- kartáč - prachočistec
- štrapacírovati - sužovati

Naproti tomu má zásluhu na tom, že do novějšího českého slovníku přibylo slovo

- knihář - místo dosavadního buchbindr,
- zástěra - místo fěrtochu,
- pouzdro - místo futrálu,
- předpis - místo foršriftu,
- pohřeb - místo funusu,
- tiskárna - místo impresý,
- obchodník - místo handlíře,
- hřbitov - místo krchova,
- hudba - místo muziky,
- jízdárna - místo rajtšule,
- rukávník - místo štucle,
- přípřeží - místo foršponu,
- dílna - místo verkštatu.

V běžné lidové mluvě ovšem některé z německých výrazů dosud přežívají, např. krchov, muzika, štucel apod. Nicméně uvedené české ekvivalenty vděčí Rivolovi za svou existenci.

Jeho působení vysoce hodnotí universitní profesor dr. Albert Pražák v knize *Národ se bránil*. Píše mimo jiné, že "Slowář měl prokázat Němcům, že naše řeč netrpí pražádným nedostatkem, že dovede přeložit každé latinské, nebo německé slovo po svém. Chtěl vůbec "podpálit" Čechy, aby česky více psali a tiskli, navzájem vykořeňovali z jazyka cizomluvy a vůbec si uvědomili, že čeština je stejně vzácný jazyk, jako jazyky jiné."⁶

Město Polná právem označilo jeho rodný dům deskou, která ho nynějším i budoucím generacím připomíná.

POZNÁMKY A LITERATURA

- 1 O Ant. Kolárském srov. Němec V., *Osudy lidí pod Peperkem*, Žďár n/Sáz. 1989, s. 88-95.
- 2 Flajšhans V., *Písemnictví české*. Praha 1901.
- 3 Tybala J. K., *Země dobrá, to jest země česká*. Hradec Králové 1754.
- 4 O Rivolovi srov. Bělohlávek V.: *Barokový prelát*. Listy z Temna III. Od Karlova mostu I/1928; s. 141-152, Fukač J., *Hudba na Hradišti* (Příspěvek k problematice moravského hudebního baroka). Podyjí, 1958, s. 27-32, 45-47, 57-59; Neumann A., *Pöltensberský vlastenec před 200 roky*. Od Horácka k Podyjí X/1932-33, s. 40-41; - Neumann A., *Ve Znojmě před 200 roky*. Od Horácka k Podyjí X/1932-33, s. 58-60; Pernica B., *Barokový prelát Jan František Rivola z Hradiště u Znojma*. In: *Rodné zemi*. Brno 1958, s. 385-394.
- 5 Rivola J. F. J., *Slowář Český*. To jest: Slova některá česká jak od latinářův tak y od Němcův vypůjčená (zase naprawená) a w vlastnj Českau Řžeč obrácená. K užjwánj Milownjkůw České Řžeči. Praha 1716. - Knížka vyšla již v roce 1705 u Labauna v Praze.
- 6 Pražák A., *Národ se bránil*. Praha 1945, s. 97-98.

Slowář

Češtý /

To gest :

Slowa některá Češtá /
gať od Latinařům tať y od
Němcům vypigčena /
zase naprawena /

2

W vlastnj Češtou Řječ
obrácena /

A vžiwánj Milownjřům
Češté Řječi.

A dostánj w Praze / w Kasspara
Wuřina / w Bezuyřské Dlicy / 1716.

Verdienste des Jan František Josef Rivola um die Bereicherung des tschechischen Wörterbuches

Václav Němec

Jahrzehntlang lebten die Tschechen und Deutschen im gleichen Lebensraum, ihre Kultur befruchtete sich gegenseitig. Die Deutschen stützten sich um ein umfangreiches Wörterbuch, welches auch von Vielfalt der mundartigen Wörtern bereichert wurde. Unser Land, wo beide Nationen nebeneinander gelebt haben, haben sich gegenseitig nicht einmal aus dem Wortschatz des anderen ausgeborgt. Besonders in den Randgebieten wurden von den Deutschen manche tschechischen Wörter übernommen und gebraucht.

Auf der anderen Seite waren es die Tschechen, welche sich im 17. und 18. Jahrhundert bemühten, ihr Wortschatz zu bereichern, die ursprünglich deutsche Wörter zu meiden und sie mit neuen tschechischen zu ersetzen. Manche Versuche schlugen fehl. Im Jahre 1716 hat ein Geistlicher namens Rivola einen zeitgemässen Vorschlag, ein tschechisches Wörterbuch (Slovář Český) zu veröffentlichen. Es handelte sich eigentlich um ein Verzeichnis der verdrehten deutschen Wörter, die im tschechischen Sprachgebrauch üblich waren, durch die von ihm erfundenen Ausdrücke zu ersetzen. Er empfiehlt den Lesern, sein Büchlein immer bei der Hand zu halten, die vorgeschlagenen Wörter oft zu lesen und sich die Ausdrücke anzueignen.

Ein Teil der von ihm vorgeschlagenen Wörter wurde von der Öffentlichkeit nicht angenommen. Manche Ausdrücke inspirierten jedoch die Schriftsteller und Mitarbeiter im Bereich der Kultur. Das hängt mit der Bemühung der Volksaufklärer, ein rein slawisches Element im tschechischen Sprachraum durchzusetzen und zur Geltung zu bringen.

In dem Bestreben um die Emanzipierung der tschechischen Sprache gesellt sich J. F. J. Rivola zu den vornehmsten Vorkämpfern.

Adresa autora:

Ing. Václav Němec, Dukelských hrdinů 18, Praha 7.